

ВІДГУК
офіційного опонента
Рюль Вікторії Олександровни
на дисертацію **Ілик Христини Василівни**
«Соціальне сирітство в контексті сучасних
міграційних процесів в Україні»,

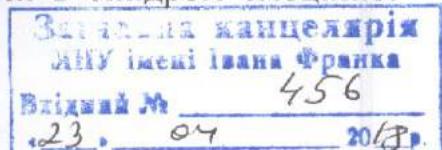
подану у спеціалізовану вчену раду К 35.051.26

Львівського національного університету імені Івана Франка
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

На підставі вивчення підготовленої Ілик Христиновою Василівною дисертації на тему: «Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні» та наукових праць, що опубліковані за темою дослідження, можна констатувати наступне.

Актуальність теми дисертаційної роботи

На сьогоднішній день українське суспільство характеризується внутрішньою суперечністю, що виникла під впливом різних процесів. Ці процеси зумовлюють суспільні проблеми різного рівня, масштабу та складності. Проблема соціального сирітства дітей трудових мігрантів є актуальною для всіх регіонів західної України, оскільки від заробітчанства потерпають крім самих заробітчан, ще й діти. Проблематика дисертаційної роботи Ілик Х. В. полягає в тому, що повільні темпи реформування в країні, масштабна корупція, бюрократизація багатьох сфер життя простого українця, занадто низькі заробітні плати в державі, відсутність трудової зайнятості батьків, низький рівень матеріального становища сімей – це об'єктивні чинники, що зумовлюють соціальне сирітство дітей трудових мігрантів в умовах трансформації суспільства. І саме ці чинники штовхають батьків на пошуки роботи за кордоном, що, з одного боку, в багатьох випадках покращує матеріальне становище сімей, а з другого, виливається в синдром емоційної

депривації, що й було докладно досліджено авторкою дисертації на прикладі Львівської області. До цих чинників додається і зниження нормативно-регулятивної функції основних агентів соціалізації – крім сім'ї, це школа, громадські організації, неформальні колективи й т. п. Комплексний вплив цих несприятливих чинників породжує в дітях дезадаптовані стани, створює додаткові життєві труднощі, призводить до відхилень у соціалізації. Діти, батьки яких вийшли за кордон і довго відсутні в сім'ї, підпадають під ці небезпеки значно більшою мірою.

Зазначені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження Ілик Х. В., предметом якого обрано «особливості соціального сирітства як одного з головних наслідків міграційних процесів у сучасному українському суспільстві в локальному вимірі» (с. 16).

Наукова новизна одержаних результатів

У дисертаційному дослідженні Ілик Х. В. наукова новизна полягає у концептуалізації соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів через формулювання низки положень.

Вперше дисеранткою запропоновано дефініцію поняття «діти трудових мігрантів» як особливої соціально-демографічної групи дітей, дитинство яких характеризується відсутністю повноцінного батьківського піклування через виїзд батьків чи одного з них на певний період часу на роботу за кордон; розглянуто соціальне сирітство з позицій положень феноменологічного підходу, а саме крізь призму так званого життєвого світу – повсякденного світу рутини, в якому діти мігрантів проводять частину свого дитинства без батьків чи одного з них, здійснюючи постійні комунікації; на локальному рівні комплексно досліджено вплив трудової міграції батьків на повсякденне життя дітей (с. 17-18).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Загалом дисертація Ілик Х. В. свідчить про те, що авторка добре розуміється на теорії, методології, методах вивчення досліджуваної проблеми. Сформульована мета дисертаційної роботи, яка полягала у соціологічній концептуалізації феномену соціального сирітства в контексті сучасної трудової міграції, відповідає заявленій темі, а зазначені завдання повно і логічно розкривають алгоритм досягнення поставленої мети.

Наукові положення, які висунуто в даній роботі, базуються на критичному аналізі як традиційних, так і новітніх наукових підходів до соціологічного аналізу соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів. Дисертанткою обрано положення теорії транснаціональної міграції (Н. Глік-Шиллер, Т. Файста, С. Каслза), феноменологічну та теорію структурного функціоналізму як методологічні основи дисертації. В роботі виокремлено транснаціональну сім'ю як об'єкт мезорівня соціологічного аналізу теорій міграцій, а також неодноразово наголошено на міждисциплінарному дослідженні міграційних процесів.

Найбільш вагомим у спростуванні чи підтвердженні низки висунутих у роботі гіпотез є проведення автором трьох соціологічних досліджень, а саме: 1) кількісне дослідження жителів м. Львова ($n=400$), методом збору інформації якого було анкетування; 2) якісне дослідження впливу трудової міграції батьків на повсякденне життя їхніх дітей ($n=20$), методом збору інформації якого було напівструктуроване інтерв'ю; 3) якісне дослідження документального фільму; твору художньої літератури; матеріалів, зібраних іншими дослідниками в межах обраної теми, які були опрацьовані методом дискурс-аналізу.

Отже, нове наукове знання отримане дисертанткою за допомогою низки загальнонаукових методів, а саме: методів аналізу та синтезу (з метою визначення теоретичних основ дослідження); системного аналізу (для з'ясування характеристик трудової міграції, уточнення змісту поняття «соціальне сирітство»); класифікації (для здійснення класифікації різновидів міграції та видів соціального сирітства); типологізації (для систематизації

причин, які зумовлюють виникнення соціального сирітства та для виявлення категорій соціальних сиріт); порівняння (для виявлення особливостей результатів авторських досліджень та їх порівняння з іншими прикладними розвідками щодо поставленої проблеми).

Структура дисертаційної роботи Ілик Х. В. відповідає завданням, сформульованим авторкою, вирішення яких було необхідним для досягнення поставленої мети.

Аналіз дисертаційного дослідження дозволяє підсумувати, що роботу виконано на актуальну тему, а отримані результати стали вагомим внеском у дослідження феномену соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів в Україні.

Оцінка змісту та завершеності дисертації

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків, вона оформлена відповідно до встановлених вимог і дозволяє чітко фіксувати новизну підходу автора до розкриття актуальної теми.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи вивчення міграційних процесів та їх наслідків для сучасної сім'ї» розкрито особливості аналізу та інтерпретації міграції у соціогуманітарних науках і на цій основі вироблено комплекс теоретичних положень до дослідження сучасних міграційних процесів; охарактеризовано поняття «міграція», основні підходи до її класифікацій; описано хвилі української трудової еміграції. Другий розділ «Теоретико-прикладні аспекти дослідження соціального сирітства в суспільствах-донорах міжнародних мігрантів» містить аналіз понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти»; основних видів соціального сирітства та категорій соціальних сиріт; причин (внутрішніх та зовнішніх) соціального сирітства та розкриває особливості соціального сирітства, зумовленого, міграційними процесами в Україні. У третьому розділі «Прикладні аспекти дослідження соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів в

Україні» містяться дані офіційної статистики та експертна оцінка щодо масштабів та інтенсивності сучасної української трудової міграції; представлено результати авторських прикладних досліджень та їх порівняння з дослідженнями інших авторів на тему дисертації; представлено зарубіжний досвід та шляхи оптимізації превентивних заходів щодо профілактики поширення явища соціального сирітства в Україні.

У дисертації представлені результати дослідження соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів в Україні. Дослідження реалізоване на основі вироблених автором теоретичних положень з таких соціологічних теорій, як концепція транснаціональної міграції, структурного функціоналізму та феноменологічної парадигми. Виходячи з цього, сучасну хвилю української трудової міграції визначено як переважно зворотну коротко- чи довгострокову тимчасову міграцію переважно одного чи кількох членів сім'ї, які підтримують завдяки різним способам зв'язку із залишеною вдома родиною сімейні відносини, що перетинають кордони. Виокремлено дві категорії дітей, яких можна віднести до соціальних сиріт: 1) це особлива соціально-демографічна група дітей, які з різних соціальних, економічних, політичних, морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках, яких в установленому порядку позбавили батьківських прав, та які знаходяться під захистом держави чи суспільства; 2) це діти, які «юридично належать» своїй родині, проте фактично позбавлені повноцінного піклування, оскільки батьки не виконують власних обов'язків чи зловживають своїми батьківськими правами, що перешкоджає нормальному розвитку дітей, а іноді і становить загрозу для їх здоров'я та життя. Доведено, що транснаціональна сім'я, яка функціонує в контексті четвертої хвилі української трудової міграції, передбачає собою як фізичний, так і психологічний розрив між батьками та залишеними дітьми, а тому може утворювати нову форму соціального сирітства. В межах цього пропонується авторський концепт соціального сирітства в контексті транснаціональної міграції - це особливий стан дитинства дітей трудових мігрантів, батьки яких здійснюють транснаціональні сімейні

практики, однак не виконують повною мірою своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей через свою фізичну відсутність внаслідок коротко- чи довготривалої тимчасової міграції. Відповідно, діти трудових мігрантів розглядаються автором як особлива соціально-демографічна група дітей, дитинство яких характеризується відсутністю повноцінного батьківського піклування внаслідок виїзду батьків чи одного з них на певний період часу на роботу за кордон.

Запропоновано розглядати соціальне сирітство, яке виникає через трудову міграцію батьків, як неофіційне та виділяти в його межах два головні види: явне та приховане. Також виділено три моделі транснаціональної сім'ї («без матері», «без батька», «без обох батьків») у контексті міграції та емпірично з'ясовано їх співвідношення з видами неофіційного соціального сирітства.

У межах роботи дістали подальший розвиток рівні теорій міграції з додаванням до відомих у рамках соціології міграції мікро- та макро- мезорівня у руслі дослідження транснаціональної сім'ї; дослідження соціального сирітства з позицій положень феноменологічного підходу, що дало можливість розглядати його крізь призму так званого життєвого світу – повсякденного світу рутини, в якому діти мігрантів здійснюють постійні комунікації та проводять частину свого дитинства без батьків чи одного з них.

Теоретично обґрунтовано та емпірично доведено, що в контексті сучасної четвертої хвилі транснаціональної міграції поширеним є приховане соціальне сирітство. Це такий вид соціального сирітства, за якого батьки, перебуваючи за кордоном, підтримують з дітьми регулярні контакти, мають юридичні обов'язки щодо їхнього виховання, проте належним чином їх не виконують, оскільки фізично не перебувають у складі сім'ї.

Слід зазначити, що положення і висновки дисертаційної роботи сформульовані чітко, відображають суть наукового внеску Ілик Х. В. у постановку та розробку актуальної та своєчасної, але недостатньо дослідженої, проблеми.

Структурна побудова дисертації сумнівів не викликає. Визначено об'єкт та предмет роботи, професійно використаний власний інструментарій, коректно задіяні матеріали вітчизняних та зарубіжних дослідників подібних чи близьких проблем, уміло застосовані статистичні показники, що підтверджує високий професійний рівень дисертантки, рельєфно виписана новизна роботи.

Робота є зразком актуального соціологічного аналізу, що вигідно відрізняє її від багатьох інших. Бажано наголосити, що в даному випадку йдеться не про особливості стилю чи мислення авторки, а про зрілість думки, професійні вміння та, водночас, захоплення проблемою, що розглядається.

Значення одержаних результатів для науки і практики та рекомендації щодо їх можливого використання

Дисертаційне дослідження Ілик Х. В. є практично зорієнтованим. Отримані автором результати можуть бути використані: 1) у подальших теоретичних і практичних дослідженнях наслідків трудової міграції; 2) при проведенні комплексних досліджень прояву соціального сирітства у транснаціональних сім'ях; 3) для розробки та викладання навчальних дисциплін: «Соціологія міграцій», «Соціологія дитинства», «Соціологія сім'ї», а також підготовки навчальних посібників з цих предметів; 4) при розробці державних та громадських соціальних проектів і програм, спрямованих на успішну соціалізацію та підтримку дітей трудових мігрантів, а також заходів профілактики соціального сирітства в транснаціональних сім'ях.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях

За темою дисертації дисеранткою опубліковано 11 наукових публікацій: з них 4 статті – в наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові з соціології; 1 стаття – у закордонному періодичному виданні, 1 стаття – в іншому виданні; 5 тез доповідей – у збірниках конференцій, форумів, конгресів.

***Відповідність змісту автореферату основним
положенням дисертації***

Отримані Х. В. Ілик наукові результати повністю відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. У тексті автореферату відображені основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження має особливу цінність в тому, що теоретичні розробки пройшли належну апробацію у наукових публікаціях та виступах автора на науково-практичних конференціях.

Разом із тим до дисертаційної роботи слід зробити деякі зауваження та висловити побажання щодо подальших наукових розвідок.

1. У першому розділі дисертаційного дослідження «Теоретико-методологічні основи вивчення міграційних процесів та їх наслідків для сучасної сім'ї» (с. 21) заявлені наслідки для сучасної сім'ї не розкриваються, тому доречніше було б їх не згадувати в назві даного розділу.

2. Другий розділ дисертації «Теоретико-прикладні аспекти дослідження соціального сирітства в суспільствах-донорах міжнародних мігрантів» раціональніше було розпочинати з теоретизування в галузі соціології дитинства (с. 71), в межах якої і знаходиться явище «соціальне сирітство», дискурс якого здійснено в різних соціологічних теоріях. А на завершення цього розділу переходити вже до виокремлення та аналізу понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» (с. 84)

3. На перший погляд це здається коректним, адже поняття «соціального сирітства» в широкому розумінні включає не лише дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, але й дітей, батьки яких не можуть або не бажають виконувати свої батьківські обов'язки, дітей, які перебувають у соціально небезпечному становищі в неблагополучних сім'ях. Соціальні сироти – це групи дітей, які відчужені як від сім'ї, так і від суспільства; вони мають біологічних батьків і в рамках державних функцій формально включені в процес соціалізації, але при цьому залишаються без фактичного піклування батьків. Статус соціальних сиріт мають діти, батьки яких позбавлені

батьківських прав, перебувають у лікувальних закладах, місцях позбавлення волі, визнані недієздатними, безвісно відсутніми чи померлими. З іншого боку, батьки дітей трудових мігрантів не позбавлені батьківських прав, вони не відсторонилися від виконання батьківських обов'язків, а виконують їх на відстані. Їхні діти відчувають нестачу батьківської фізичної присутності, але вони здебільшого повноцінно включені в соціалізаційний процес, тому, на нашу думку, їм не потрібний ярлик «соціальної сироти», щоб ще більше не погіршувати їх життєвий простір та повсякденність.

4. Результати власного якісного дослідження впливу трудової міграції батьків на повсякденне життя їхніх дітей, які розкриваються дисеранткою в третьому розділі дисертації (с. 133) носить трохи суб'єктивний характер, оскільки для більш об'єктивної картини варто було опитати і осіб, які їх виховували за відсутності батьків. Таким чином можна б було більш точно обґрунтувати феномен соціального сирітства в контексті сучасних міграційних процесів України. Також дисеранткою не було враховано те, що в опитуванні брали участь уже дорослі діти трудових мігрантів, переживання та емоційні стани яких залишились у далекому дитинстві та були вже неодноразово переосмислені ними, і виросло вже нове покоління дітей трудових мігрантів, з новими не дослідженими ще проблемами в їх повсякденному житті, які, можливо, вже сьогодні потребують допомоги.

5. У дисертаційному дослідженні Ілик Х. В. практично не згадуються прояви успішної соціалізації дітей трудових мігрантів, адже багато хто з них отримав нагоду навчатися в вищому навчальному закладі та здобути перспективну спеціальність чи відкрити власну справу і таким чином влаштувати своє майбутнє в рідній країні. Такі діти завжди будуть вдячні своїм батькам за їх жерту та цінитимуть їх внесок у своє майбутнє та добробут усієї родини.

Зазначені зауваження не знижують високої оцінки дисертаційної роботи Х. В. Ілик, яка має самостійний і завершений характер, містить нові науково обґрунтовані результати у галузі соціологічної науки, що розв'язують важливу

науково-прикладну проблему, пов'язану з соціальним сирітством дітей трудових мігрантів України.

Наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дозволяють зробити висновок, що в дисертації Ілик Х. В. на тему: «Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні» вирішується заявлена наукова проблема, а сама дисертація відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №56. Це дає підстави для того, щоб рекомендувати присудження *Ілик Христині Василівні* наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та
соціальної роботи ДВНЗ
«Ужгородського національного університету»

В. О. Рюль

Підпис В. О. Рюль засвідчує
Вчений секретар ДВНЗ
«Ужгородського національного університету»

О. О. Мельник

